

Campsentelles, 18

**BIBLIOGRAFIA
DE SANTA MARIA
DE MARTORELLES**

Campsentelles, 18
2015

CENTRE D'ESTUDIS SANTFOSTENCs
AMICS DE CABANYES

Bibliografia de Santa Maria de Martorelles

XAVIER PÉREZ GÓMEZ

Monografies

- *El vell Font de can Gurri*, mecanografiat, 1981, 5 p. Pere SANJUAN ESQUIROL
- *Itinerari de la natura. Can Girona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Àrea d'Ensenyament, Institut Municipal d'Educació., 1983, 30 p. (2ª edició: 1984, 48 p. d'Albert PÉREZ BASTARDAS).
- *Activitats de jardineria a l'escolaviver castell de Sant Foix*. Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Educació, 1984, 56 p. Mariona BRU, Carme SUDRIÀ.
- *El paisatge de Martorelles. Itinerari de natura*. Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Educació, 1984, 24 p. Albert PÉREZ-BASTARDAS.
- *Bosc i brolles del Vallès, aproximació a la vegetació del torrent de can Gurri*, Argentona: L'Aixernador edicions, 1984, 72 p. Josep GORDI, Jordi MAS.
- *Itinerari botànic de la font de Can Roda*, mecanografiat, 1984, 15 p, Pere SANJUAN ESQUIROL.

- L'Escola Viver Castell de Sant Foix*. Ajuntament de Barcelona. Institut Municipal d'Educació, 1985, 96 p.
- Material informatiu i didàctic per a l'estudi del municipi. Martorelles de Dalt i de Baix*. Mekanografiat, Martorelles, 1991, 35 p.
- El poblat ibèric de Castellruf. Santa Maria de Martorelles, Vallès Oriental*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1995, 83 p. (Col·lecció Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya, 16). (Pepa GASULL i altres).

Articles

- Martorellas, *Diccionario Geográfico-Estadístico de España y sus posesiones de ultramar*, volum XI, Madrid, 1848, p. 266. Pascual MADDOZ.
- Excursió a Martorelles, Sant Fost i Cabanyes, *L'Excursionista*, núm. 40, febrer 1882, p. 9-12 (reeditat a Campsentelles, 17, 2014).
- Excursió col·lectiva a Tiana, Martorelles i Sant Fost, *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, 1884, p. 158-163. Francesc LLORENS RIU.
- Martorelles, *Geografia General de Catalunya. Província de Barcelona*, Barcelona: Ed. Albert Martín [1914], p. 169-170. Cels GOMIS.
- Santa Maria de Martorellas, *Vallés*, núm. 933, 27 agost 1959, p. 28-29.
- Castell Ruf. Dolmen y poblado ibérico. *Programa de Fiesta Mayor de Tiana*, 1961, 3 p. José María PADRÓS CUYÀS.
- Castell Ruf, *Els castells catalans, volum II*, Barcelona: Edicions Dalmau, 1969, p. 290-291. Pere CATALÀ, Miquel BRASÓ.
- Santa Maria de Martorelles, *Dinàmica y perspectiva del Vallés / 1969. Mollet y su zona de influencia*, vol. 7. Caja de Ahorros de Sabadell, p. 62-77. Joaquim NADAL i altres.
- Santa Maria de Martorelles, un pueblo con personalidad propia, *Comarca al Dia*, 31 de març de 1979, p. 25. (entrevista als candidats de CiU), per Antonio Rabal.
- Martorelles de Dalt. *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 6, Barcelona, 1982, p. 308-310. Montserrat PAGÈS.

- Escola de jardineria Castell de Sant Foix, *Plaça Gran*, 26 de gener de 1984, p. 3. Elisenda CUQUET.
- Recull de notícies de la baronia composta per les parròquies de Santa Perpètua, Santa Maria de Martorelles, Sant Fost i Cabanyes, *Acta Mediaevalia historica et archaeologica*, núm. 5-6, Universitat de Barcelona, 1984-1985. p. 433 i ss. Fermí VINYALS I ROVIRA.
- Santa Maria de Martorelles, *Plaça Gran*, 9 de gener de 1986, p. 13. Pere COMAS.
- Resultat de les excavacions portades a terme a Castellruf, *Tribuna d'arqueologia 1984-1985*, p. 53-62, Barcelona, 1986, Josefa GASULL, Rosa M. BLANCH, Alícia GONZÁLEZ i altres.
- Santa Maria de Martorelles, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, volum 2, Barcelona, 1991, p. 277-279, Montserrat PAGÈS.
- Pels boscos de Martorelles: una sortida curta plena d'al·licients. *Avui*, 15 de gener de 1993, p. 28. Leonor SESÉN.
- El poblat ibèric de Castellruf, bressol de la història d'un poble. *Notes*, 8, Centre d'Estudis Molletans, 1994, p. 11-30. Santiago VILLANUEVA.
- El poblat ibèric de Castellruf, *El 9 Nou*, 21 de gener de 1994, suplement baix Vallès, p. 1.
- La font Sunyera, *El 9 Nou*, 8 de juliol de 1994, p. 16. Suplement. Enric GARCÍA-PEY.
- La casa d'estiu dels Bonaplata (can Roda), *El 9 Nou*, 25 de juliol de 1994, p. 12. Suplement, Josep VILLARROYA.
- El coro del Dragó de Santa Maria de Martorelles, *Campsentelles*, 1, Centre d'Estudis Santfostencs, 1995, p. 46-53. Xavier ROVIRA CUNÍ.
- Què ha passat amb Castellruf? Unes quantes notes sobre el patrimoni arqueològic i la seva funció, *Notes*, 10, Centre d'Estudis Molletans, 1996, p. 13-28. Núria ROVIRA BUENDIA.
- Comentari al testament de Maria Camp, habitant de Santa Maria de Martorelles a principis del segle XVIII, *Notes*, 10, Centre d'Estudis Molletans, 1996, p. 29-36. Diego GRANADO.

- Sant Fost, Martorelles i Santa Maria a l'Arxiu de Salamanca, *Campsentelles*, 2, 1996, p. 8-24, Xavier PÉREZ GÓMEZ.
- Els pila republicans del poblat ibèric de Castellruf, *Lauro*, núm. 18, Museu de Granollers, 2000, p. 5-16. Ramon ALVAREZ ARZA, Manuel CUBERO ARGENTE.
- Itinerari de la XXI Ronda Vallesana. Sabadell: Unió Excursionista Sabadell, 2000, p. 11-19. Ramon GOTES.
- Les fonts del Vallès Oriental: de Sant Fost a la Roca, *Lauro*, núm. 19, Museu de Granollers, 2000, p. 18-28. Amadeu ROVIRA i Josep GURRI.
- Sobre la vinya i el vi, *Campsentelles*, 5, Centre d'Estudis Santfostencs, 2000, p. 32-41. Francesc Xavier ROVIRA CUNÍ.
- La societat coral La Flor celebra 100 anys, *El 9 Nou*, 25 d'abril de 2003, p. 49.
- La Santa Eulàlia de Can Matons, *Campsentelles*, 6, Centre d'Estudis Santfostencs, 2003, p. 21-28. Ferran PÉREZ GÓMEZ.
- Castellruf (Martorelles de Dalt), *Llegendes dels castells del Vallès Oriental*. Barcelona: Marge Books, 2006, p. 162-164. Glòria CAMPOY i altres.
- Els noms populars núvols, boires i vents de Sant Fost, Martorelles i Santa Maria de Martorelles. *Campsentelles*, 9, Centre d'Estudis Santfostencs, 2006, p. 51-57, Albert MANENT SEGIMON.
- Francesc RIUS PASCUAL, "Present i futur de la vinya al Baix Vallès: visió empresarial de Parxet, S.A.", *Notes*, 22, 2007, p. 197-208. (Santa Maria de Martorelles).
- Serra de Marina. Fonts i racons: Santa Maria de Martorelles i castell de Sant Miquel. A: *Excursions i caminades pel Vallès*. Valls: Cossetània edicions, 2008, p. 45-52. Pere ROBERT.
- Cellers de la DO Alella. Alella: Consorci DO Alella, 2011, (fulletó desplegable).
- Can Girona, una finca singular de Martorelles de Dalt. *Notes*, 27, Centre d'Estudis Molletans, 2012, p. 107-118. Joan SANJUAN ESQUIROL.

- Celler de Can Roda (notícia i publicitat). *Papers de Vi*, 12, setembre de 2011, p. 9, 11 i 13.
- Can Roda: la il·lusió de veure un somni fet realitat. *Papers de Vi*, 15, hivern 2012, p.28-29, Agnès CÉSPEDES.
- Marquès d'Alella: la pansa blanca més ambiciosa. *Papers de Vi*, 20, Nadal 2012, p. 22-23. Agnès CÉSPEDES.
- L'església de Santa Maria de Martorelles: arquitectura i procés evolutiu. *Notes* 28, Centre d'Estudis Molletans, 2013, p. 115-124. Joan SANJUAN ESQUIROL.
- El personatge....de Can Roda, Joan Singla. *Papers de vi*, 27, hivern 2014, p. 28-29. Agnès CÉSPEDES.
- Juan Peláez Fabra, marquès d'Alella (història del celler Marques d'Alella, fundat juntament amb Ismael Manaut). *Papers de vi*, 28, primavera 2014, p. 34-35. Agnès CÉSPEDES.
- Nou panses blanques i tres tastos diferents a Marquès d'Alella. *Papers de vi*, 32, Nadal 2014, p. 17-19. Marga GIMÉNEZ.

Campsentelles, 18

PERSONATGES

Campsentelles, 18
2015

CENTRE D'ESTUDIS SANTFOSTENCS
AMICS DE CABANYES

Federico
Schwartz,
catedràtic
i polític

XAVIER PÉREZ GÓMEZ

Sant Fost va ser, des de la fi del segle XIX un lloc d'estiueig de famílies benestants de Barcelona i Badalona. El primer lloc on es van construir torres per a passar l'estiu va ser el carrer Sant Isidre, prop de can Lledó, i en menor mesura al carrer Sant Jaume, a la zona centre del poble. Poc després al principi del segle XX, es van començar a edificar xalets a la Conreria, al voltant del turó del Reig, on hi ha el Cau. I també a l'avinguda Monturiol, a can Calet. Els estiuejants del carrer de Sant Isidre eren gairbé tots de la Ciutat Comtal, i en canvi els de la Conreria provenien la majoria de Badalona.

Entre aquests estiuejants més antics hi hagué el Sr. Federico Schwartz Luna i la seva dona, que tenien la casa a sota del carrer Sant Jaume, no gaire lluny d'on ara es representa el Pessebre Vivent. Era la casa coneguda com Can Schwartz, popularment pronunciada "Cal Esbarts". Aquesta torre va ser endorracada farà uns deu anys com a mínim. Hem pogut trobar força informació d'aquest important historiador, professor i

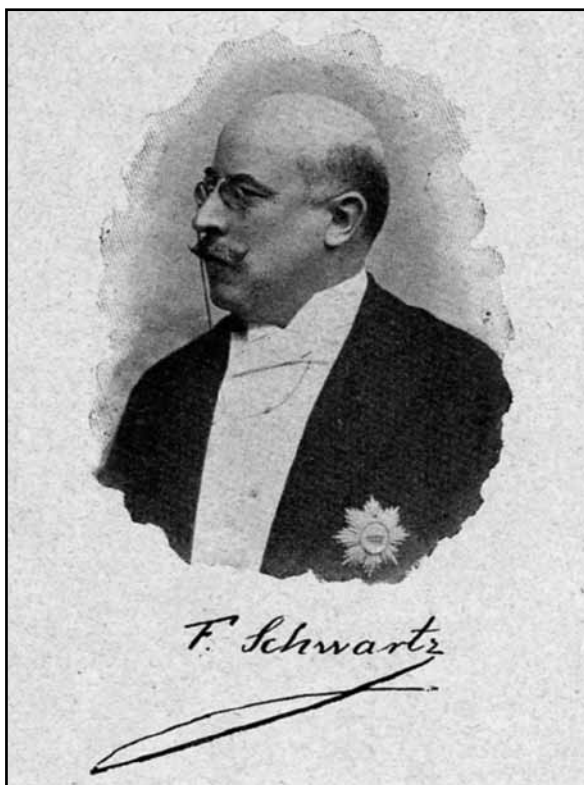
polític que va estiuejar a Sant Fost de 1890 a 1929 aproximadament, tot i que l'any de la seva arribada no l'hem pogut conèixer amb exactitud. El Sr. Schwartz formava amb el Dr. Turró, el Sr. Bastinos i el Sr. Franquesa, el que es deia la “colònia antiga” d'estiuejants.

Infància i joventut

Federico Schwartz y Luna va néixer a Madrid el 23 de maig de 1853 (algunes fonts situen la data el 22 de maig). Era fill del matrimoni format per Federico Schwartz, també natural de Madrid, i Rosa Luna, de Saragossa. El seu avi patern, Thomas, veterinari, que havia nascut al poble de Thelfes, al Tirol alemany, va introduir a Espanya el ferrat a foc i va ser el primer director i professor de la farga de l'Escola de Veterinària. Federico de ben petit es va traslladar amb els seus pares a Catalunya, en concret a Vic, on va cursar els estudis de primària, passant després a Barcelona on va estudiar el Batxillerat a l'Institut de la capital catalana, obtenint el títol l'11 d'octubre de 1871. Llicenciat en Filosofia i Lletres per la Universitat de Barcelona, el 7 de desembre de 1874 i doctor en la mateixa matèria per la Universitat de Madrid, el 22 d'octubre de 1878. A la universitat barcelonina es va matricular també en Dret romà i el 1912-1913 en Paleografia.

Carrera professional

El febrer de 1881 va ser nomenat professor auxiliar sense sou de la Facultat de Filosofia i Lletres de Barcelona, aconseguint el 20 d'octubre de 1883 la plaça d'auxiliar per oposició, on va impartir onze cursos complets de l'assignatura Història Crítica d'Espanya i dos cursos d'Història Universal. El seu sou primer sou com a professor auxiliar fou de 1750 pessetes anuals. El 1898 va demanar participar en el concurs de la càtedra de grec de la Universitat de Salamanca. L'abril de 1899 va ocupar temporalment la càtedra d'Història Universal de la Universitat de

Federico Schwartz, segons fotografia del 1903, quan era catedràtic a la Universitat de Granada.

Barcelona, quan va quedar vacant per la mort del professor Rubió i Ors¹. El 14 de novembre de 1900 va ser nomenat catedràtic per concurs de la Universitat de Granada, i el 17 de gener de 1904 també catedràtic per trasllat de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Saragossa, on anys després desenvolupà la càtedra de paleografia (1913-1919). La tardor de 1905 va pronunciar el discurs d'obertura del curs acadèmic de la mateixa universitat aragonesa amb el títol "Antinomías de la Historia de España". Va cessar en aquesta facultat per jubilació l'1 de juny de 1923.

(1) Antonio Palomeque, "Aportación al estudio de la Facultad de Filosofía y Letras en el primer decenio del siglo XX", Edicions Universitat de Barcelona, 1982, p. 58.

Els historiadors Gonzalo Pasamar i Ignacio Peiró ens diuen, que a banda de ser professor universitari, Schwartz va portar a terme moltes altres activitats: *“Político, escritor, filólogo, historiador aficionado y autor de manuales. Con una concepción decimonónica de la historia, representa al grupo de catedráticos de universidad que conectan con los primeros representantes de la profesión histórica y asumen alguno de sus presupuestos metodológicos. Profesor de Historia Universal en la Escuela de Institutrices y otras carreras para la mujer de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País (1904-1906), a lo largo de su carrera oposita varias veces (...) Director del periódico barcelonés La Defensa y colaborador de diferentes publicaciones nacionales, traduce Napoleón y su tiempo de Roger Peyre (Barcelona, 1900, 2 vols.) y la Historia General de Francia de François Guizot (Barcelona, 1901). Imparte numerosas conferencias y discursos, como “La tragedia clásica y el drama romántico”, “Las Cruzadas”, “Descartes: su vida, sus obras”, “La mujer en la Historia” (1895) o “Misión sociológica del Quijote” (1905). En su expediente del AGA (Archivo General de la Administración), se conserva manuscrito un Programa de Historia Universal. Honores y distinciones: premiado con la medalla de plata en la Exposición Universal de Barcelona de 1888 por su Historia crítica de España. Elegido académico de la de Buenas Letras de Barcelona (2 de febrero de 1892), Gran Oficial de la Orden de la Corona de Italia (18 de julio de 1893). Medalla de plata de la ciudad de Zaragoza y de oro de Girona”*².

També va dirigir el diari *El Barcelonés*, entre 1884 i 1886³. Per tant, veiem que Federico Schwartz era una persona molt culta i activa, que a més de ser professor i historiador, sabia francès, llatí, grec i dominava la literatura, especialment la castellana. I és curiós que en una època tan allunyada en el temps ja fes història de la dona.

(2) Gonzalo Pasamar / Ignacio Peiró. “Diccionario Akal de historiadores españoles contemporáneos”, Ediciones Akal, 2002, p. 579-580.

(3) La Dinastía (Barcelona), 26/9/1884, p. 3.

Publicacions

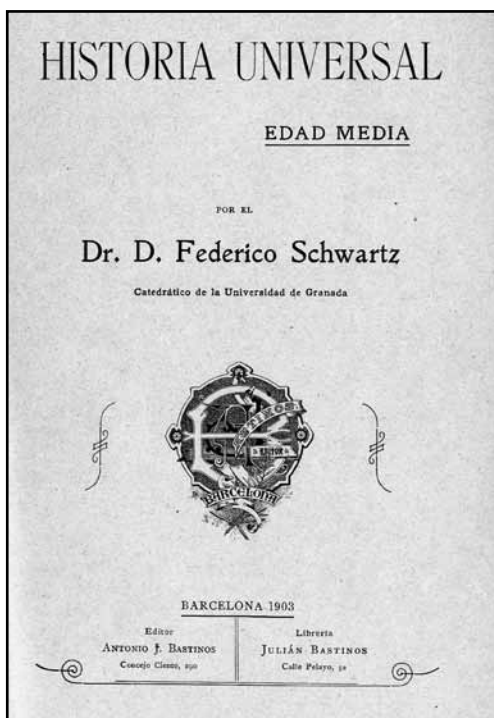
Al llarg de la seva vida professional consta que va publicar aquestes obres:

-*Introducción al estudio de la Historia Crítica de España*. Barcelona: Imprenta de Pedro Ortega, 1887, 216 p.

-*Historia crítica de España. Introducción*. Barcelona: Tipografía de la Casa Provincial de Caridad, 1889 (2^a ed.), 360 p. (edicions de 1894, 1895 amb variació de pàgines).

-*1492. Historia de un año célebre*. Barcelona: Tip. de la Casa Provincial de Caridad, 1892, 348 p.

-*Historia de la literatura española: precedida de un resumen de historia general literaria*. Barcelona: Tip. de la Casa Provincial de Caridad, 1894, 175 p.

Portada del llibre Historia Universal. Edad Media, editat per Bastinos.

- *Historia de la literatura Española*. Barcelona: Tipografía de la Casa Provincial de Caridad, 1897, 627 p; edición de Librería de Penella y Bosch, 1899: 468 p.

- *Literatura general y española: programa para el curso de 1899-1900*. Barcelona: Librería de Penella y Bosch, 1899, 43 p.

- *Historia universal. Edad Media*, Barcelona: Ed. Antonio J. Bastinos, 1903, 222 p.

- *Historia universal. Edad Antigua, Edad Media y Moderna*, Barcelona: Ed. Antonio Bastinos, 1902-1903 (en col·laboració amb A. Opisso y Teodoro Baró).

- *Misión sociológica del Quijote*, Zamora: Tip. Wamba, 1905, 28 p.

- *Historia universal en cuadros amenos e instructivos. Edad Media*. Barcelona: M. Vergés impresor, 1917. 222 p.

- “José Franquesa y Gomis”, a: *La Enciclopédica*, Granollers, 31 de gener de 1897, p. 64-65 (article).

Política

De ben jove Schwartz va militar al Partit Liberal, un dels partits dinàstics que s'alternaren al poder a Espanya entre 1880 i 1923. Va ser un dels seus fundadors a la província de Barcelona. Aquest partit defensava el sufragi universal masculí (que aconseguiren el 1890), la llibertat religiosa i la separació de poders. El 1884 va ser nomenat director del diari *El Barcelonés*, òrgan del partit liderat per Rius i Taulet, també anomenat partit fusionista. Va ocupar al llarg de la seva vida nombrosos càrrecs polítics: el 1889 ja formava part de la junta directiva del Partit Liberal de Barcelona, que presidia el mateix Rius i Taulet⁴. Va ser regidor de l'Ajuntament de Barcelona (de juliol de 1891 fins a novembre de 1894), diputat provincial (1894) i vocal de la Junta d'Instrucció Pública de Barcelona (1891-1895). Al consistori barceloní va formar part de la

(4) *La Vanguardia*, 1 de novembre de 1889, p. 2.

Trobadors en un castell, segons gravat del llibre La Edad Media, de Federico Schwartz, 1903.

comissió de Biblioteques i Museu d'Història i de Governació (1891)⁵. Hagué d'alternar la seva professió com a catedràtic amb els diversos nomenaments com a governador a diferents províncies espanyoles, ja que fou governador civil de Lleida (octubre de 1897 a 1902), Zamora (juliol de 1905 a agost de 1906), Girona (novembre de 1909) i Tarragona (octubre de 1910 a gener de 1913). Va arribar a ser president del Partit Liberal a la província de Barcelona. Schwartz es va presentar com a cap de llista del Partit Liberal a les eleccions generals d'abril de 1923 pel districte de Barcelona capital obtenint 2269 vots. Quedà l'últim dels dotze candidats i per tant no aconseguí l'acta de diputat del Congrés⁶. En aquesta circumscripció el candidat guanyador fou Cambó amb 19.766 vots. Per tant, la seva vida política va ser molt prolífica, i la va haver d'alternar amb els seus diferents destins com a catedràtic universitari.

(5) *La Vanguardia*, 12 de desembre de 1891, p. 2.

(6) *La Vanguardia*, 4 de maig de 1923, p. 5.

En alguns escrits publicats s'entreveu el seu pensament polític en relació amb el catalanisme. No era nacionalista, ni catalanista, però alhora mostrava comprensió i estima per les coses catalanes. Així, en un escrit aparegut a Granollers el 1897 es deia: *“Hi ha dintre de la mentada corporació, un home com l'Schwartz, que per més que no gasta el nom genuinament català, català té el cor”*. Ell mateix diu, respecte al seu amic i estiuejant, Josep Franquesa, que tenien formes diferents de pensar en relació amb el catalanisme: *“José Franquesa...es regionalista á outrance, y en esto no andamos con él del todo conformes. Amantes entusiastas de Cataluña, y pruebas palpables de ello hemos dado en más de una ocasión, no nos dejamos llevar por la pasión, y por ello le recordamos muchas veces que los brillantes colores de la gloriosa bandera española son los mismos que ostenta la no menos gloriosa enseña catalana y que en los pliegues de aquélla se destacan sobre gualdo fondo las rojas barras, que no en vano dice el insigne Verdaguer en su Oda a Barcelona: “y per bandera á Espanya dá un tros del seu penó...”*⁸.

Vinculació amb Sant Fost

Ens consta que ja estiuejava al nostre poble abans del 1896, ja que el novembre d'aquell any va redactar un article que es publicà en una revista de Granollers on explicava que era amic de Josep Franquesa Gomis, amb el qual compartia estones de vacances a Sant Fost: *“Bajo el recordado follaje de las encinas que sombrean La Font de las Euras en San Fost, ó desde la pequeña planicie de la dels Castanyers á cuyos pies se extiende uno de los más bellos panoramas del bajo Vallés, en pleno verano cuando ambos damos descanso a nuestro laxo cuerpo y á nuestro asendereado espíritu...”*⁹. Com hem dit la seva casa o torre d'estiueig es trobava

(7) *La Papallona* (Granollers, 18 d'abril de 1897, p. 3.

(8) *La Enciclopédica* (Granollers), 31 de gener de 1897, p. 65. Semblança de Josep Franquesa Gomis.

(9) *La Enciclopédica* (Granollers), 31 de gener de 1897, p. 64, escrit datat el novembre de 1896.

a sota del carrer Sant Jaume, prop de la carretera de Badalona i fa uns anys va ser enderrocada.

L'estiu de 1921 va ser nomenat fill adoptiu de Sant Fost per decisió de l'Ajuntament, juntament amb Josep Franquesa, Ramon Turró i Francesc Tayà, considerats caps de família de la "colònia antiga" d'estiuejants, argumentant: *"que han dado en todo caso y momento altos ejemplos de moralidad y civismo, siendo queridos y respetados por todo el vecindario, una parte del cual ha sido socorrido pecuniariamente por dicha colonia y se ha visto auxiliado en algunas de las penas y tribulaciones que en la vida sufren los pobres"*¹⁰, segons paraules de l'alcalde Josep Torrens Pujol.

Poca cosa més sabem de les seves estades al nostre poble. Suposem que a Sant Fost només podria venir els estius, un cop acabava la seva tasca docent a les diferents universitats a les quals va treballar com a catedràtic, ja que com hem explicat va ser molts anys professor a Saragossa, i alguns pocs a Granada; abans havia estat a la Universitat de Barcelona (de 1881 a 1897). I quan era governador civil a diferents capitals provincials, també només podia passar a Sant Fost algunes setmanes a l'estiu.

Jubilació i mort

Un cop jubilat de la seva càtedra a la universitat de Saragossa el 1923, tornà a Barcelona i suposem que continuà estiuejant a Sant Fost. Estava casat amb Maria Ribauta que va morir abans que ell. No van tenir fills. Va morir a la ciutat Comtal el 27 de març de 1929 i a *La Vanguardia* es va publicar la seva esquela que deia el següent:

"El Ilustre Señor Doctor DON FEDERICO SCHWARTZ LUNA. Catedrático jubilado de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Zaragoza, ex catedrático de las universidades de Barcelona y Granada, ex teniente de alcalde del Excmo. Ayuntamiento de Barcelona, ex diputado provincial, ex gobernador civil de las provincias de Lérida, Gerona, Tarra-

(10) Xavier i Ferran Pérez "Sant Fost, història d'un poble", Ajuntament de Sant Fost, 1991, p. 145.

gona, Zamora y Gran Oficial de la Corona de Italia desde 1893, ha fallecido habiendo recibido los Auxilios Espirituales.

*Su apenado hermano político Antonio Ribauta, primos, sobrinos y demás parientes, al participar a sus amigos y conocidos tan sensible pérdida, les suplican un recuerdo en sus oraciones y se sirvan asistir a la casa mortuoria, Caspe, 78, hoy jueves día 28, a las once y media, para acompañar el cadáver a la iglesia parroquial de San Pedro de las Puellas y después al cementerio del Este. No se invita particularmente*¹¹.

Bibliografía:

- Antonio Palomeque Torres *“Aportación al estudio de la Facultad de Filosofía y Letras en el primer decenio del siglo XX”*. Barcelona: Ediciones Universitat de Barcelona, 1982, p. 58.
- Gonzalo Pasamar / Ignacio Peiró *“Diccionario Akal de historiadores españoles contemporáneos”*. Tres Cantos: Ediciones Akal, 2002, p. 579-580.
- Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo Americana*. Bilbao: Espasa-Calpe, tomo 54, 1927, p. 1120.

(11) *La Vanguardia*, 28 de març de 1929, portada.